

Încredere și democrație în țările în tranziție

Gabriel Bădescu

Universitatea „Babeș-Bolyai“, Cluj-Napoca

Este încrederea interpersonală una dintre cauzele pentru care democratizarea societăților foste comuniste are loc într-un ritm mai lent decât cel estimat imediat după căderea comunismului, și, mai ales, este unul din motivele diferențelor care există între aceste societăți? Articolul meu arată, pornind de la câteva serii de sondaje comparative între țări, faptul că nivelele încrederii interpersonale tind să fie mai scăzute în societățile est-europene decât în cele vestice. Un alt rezultat este acela că la nivel de țară nu are loc o relație pozitivă între încredere și democratizare. Cu toate acestea, analiza la nivel individual pentru fiecare dintre cele 14 societăți post-comuniste cuprinse în studiu indică faptul că persoanele cu un grad mai ridicat de încredere interpersonală tind să aibă în mai mare măsură atitudini democratice și un nivel mai ridicat de implicare civică. În plus, arat cum, în cazul României, un nivel ridicat de încredere crește șansele ca o persoană să doneze bani pentru organizațiile nonprofit. Concluzia de ansamblu a articolului este aceea că în societățile în tranziție încrederea este o resursă rară, însă foarte necesară pentru dezvoltarea democratică.

Căderea regimurilor comuniste din Europa la sfârșitul anilor '80 a surprins pe cei mai mulți dintre specialiștii din științele sociale interesați în evoluția națiunilor aflate sub influența sovietică. Aceste evenimente au arătat cu claritate limitele explicației și, mai ales ale predicției aplicate fenomenelor sociale. În plus, acum, după aproape cincisprezece ani de la schimbările de regim, încep să se contureze alte două împrejurări care pun în dificultate modelele explicative consacrate. Pe de o parte, crizele care au urmat debutului transformării economiilor din aceste țări au fost mai profunde iar refacerea mai lentă decât ar fi fost de așteptat din perspectiva rezultatelor economice cunoscute (Paldam și Svendsen 2000). Pe de altă parte, deși regiunea continuă să fie caracterizată de o serie de atribute comune, au apărut variații de o amploare neașteptată în evoluțiile la nivel național ale unor factori economici, iar diferențele tind să crească în timp (Wyplosz 2000). Situații similare au fost puse în evidență și în afara sferei economice, e drept

cu mai puțină claritate ca urmare a impreciziei indicatorilor ne-economiici. Performanța instituțiilor guvernării și calitatea democrației au avut pe ansamblu evoluții dezamăgitoare, dar și din ce în ce mai diferite (Karatnycky 2000). Astfel, se vorbește tot mai des de două grupuri distincte de țări foste comuniste, în funcție de succesul proceselor de democratizare. Rezolvarea celor două tipuri de probleme are o miză deosebită atât de ordin teoretic, pentru că obligă la revizuirea teoriilor acceptate, dar mai ales are implicații practice, întrucât înțelegerea constrângerilor care încetinesc procesele de transformare în fiecare dintre aceste țări ar putea permite atenuarea lor.

Voi descrie în acest articol câteva aspecte ale unei abordări, relativ recente din științele sociale, care poate contribui la explicarea modului în care evoluează țările foste comuniste. Este vorba despre o categorie de studii aparute după 1993 în economie, științele politice și sociologie, care au în comun centrarea asupra noțiunii de capital

social. Capitalul social este în general înțeles a fi o resursă care permite realizarea unor acțiuni ce nu ar fi posibile în absența sa, având deci o natură de capital, asemeni celui financiar sau celui uman, și care se referă la atribute de tip social, cum sunt atitudinile, valorile, normele și rețelele sociale. Voi analiza una dintre aserțiunile principale ale acestui domeniu, pornind de la datele mai multor sondaje realizate în România și în alte națiuni europene:

Un nivel ridicat de capital social contribuie la o funcționare mai bună a unei guvernări democratice.

Mai precis, voi evalua relațiile dintre unii factori asociații noțiunii de calitate a democrației și nivelul de încredere generalizată, considerată aici drept o formă de capital social.

Conceptul de democratizare este extrem de complex și nu îmi voi propune să argumentez asupra unei liste complete de aspecte care îl descriu, și cu atât mai puțin nu voi discuta despre importanța relativă a dimensiunilor sale. Una dintre asumțiile importante care stau la baza analizelor, din acest capitol, este aceea că democratizarea presupune nu doar transformări instituționale ci și apariția anumitor configurații de atitudini și comportamente, dintre care unele sunt asociate cu nivelul de dezvoltare al societății civile. Voi presupune ca națiunile în care sunt proporții mari de cetățeni ce susțin câteva principii de bază ale guvernării democratice sunt, păstrând alte condiții egale, mai democratice decât cele în care proporțiile similare sunt scăzute. În plus, voi argumenta și faptul că un nivel de implicare a cetățenilor în activități de voluntariat este un lucru benefic pentru un regim democratic: pe de o parte, activitățile organizațiilor de voluntari au un efect direct asupra calității guvernării asigurând o reprezentare mai bună a cetățenilor, sunt o instanță de control pentru instituțiile de stat sau cu profit, completează activitatea acestora din urmă etc., pe de altă parte, constituie un

context favorabil re-socializării membrilor lor, oferindu-le ocazia de a-și însuși cunoștințe, abilități și valori noi, asociate calității de bun cetățean.

Pornind de la datele seriilor de sondaje World Values Surveys 1990 și 1995, European Values Surveys 1999, a unui sondaj realizat în Republica Moldova și a mai multor sondaje realizate în România, voi analiza relațiile dintre nivelul de încredere generalizată și câțiva indicatori care descriu gradul de susținere a regulilor de bază ale guvernării democratice, precum și legăturile dintre nivelul de încredere generalizată și activitatea asociațiilor de voluntari.

Prima parte a secțiunii care urmează este dedicată definirii capitalului social și a unora dintre subconceptele sale. Voi arăta de ce noțiunea de încredere generalizată poate fi considerată o formă de capital social și voi discuta asupra modurilor posibile de operaționalizare. În a două parte a secțiunii voi prezenta date privind nivelul de încredere generalizată în mai multe națiuni foste comuniste. Concluzia acestei secțiuni, preponderent descriptivă, este că țările foste comuniste sunt, în ansamblu, diferite de țările europene vestice, având un nivel mai scăzut al încrederii generalizate. În plus, variabilele care descriu nivelul de încredere variază și în interiorul grupei țărilor foste comuniste, fapt care recomandă noțiunea de încredere drept un candidat plauzibil în lista factorilor explicativi ai democratizării.

Începând cu secțiunea a treia, voi analiza relațiile dintre nivelul de încredere generalizată și câțiva factori asociați noțiunii de guvernare democratică, atât la nivel agregat, considerând țările drept unitați de analiză, cât și la nivel individual. Voi discuta asupra modurilor în care este estimat nivelul de încredere, precum și gradul de implicare voluntară în asociații. Voi arăta cum în cazul României intensitatea relației observate dintre voluntariat și încredere este printre cele mai scăzute între țările fost comuniste, ca urmare a unor

probleme de măsurare, dar și a unor trăsături specifice asociațiilor de voluntari de la noi.

Analizele din acest capitol susțin ipoteza generală conform căreia *diferențele de încredere între indivizi, între grupuri de oameni, sau chiar între națiuni, conduc la diferențe de atitudini și comportamente care sunt în relație cu nivelul de democratizare.*

Capital social în țările foste comuniste

Conceptul de capital social este întâlnit în studii sociale încă din prima jumătate a secolului douăzeci² dar începe să fie utilizat frecvent doar în urma publicării lucrărilor lui James Coleman (1988) și Robert Putnam (1993a, 1993b). Lui Putnam i se datorează definiția cel mai des invocată a capitalului social, precum și câteva aserțiuni importante privind relația dintre nivelul de capital social și democratizarea țărilor foste comuniste. Capitalul social, afirmă Putnam, se referă la "aspecte ale organizării sociale, cum sunt rețelele, normele și încrederea, care facilitează coordonarea și cooperarea pentru obținerea unor beneficii mutuale" (1993b 36), iar motivul principal pentru care țările foste comuniste au o tranziție mai dificilă decât ar fi fost de așteptat dat fiind nivelul lor relativ ridicat în resurse de tipul capitalului fizic și uman, îl constituie nivelul lor scăzut de capital social. Ca o soluție, el recomandă creșterea eforturilor de formare a capitalului social și indică un mijloc posibil pentru aceasta, acela de a "reconstrui cu răbdare pornind de la rămășițele asociațiilor civice locale care au supraviețuit deceniilor de regim totalitar" (Putnam, 1993 b, 39).

După 1993, discursul centrat asupra termenului de capital social a devenit tot mai răspândit în mediul academic, al politicienilor, al jurnaliștilor și chiar al publicului larg, însă a crescut imprecizia și lipsa de convergență în definirea sa. Astfel, după o evaluare de ansamblu a studiilor despre capital social, Alejandro Portes și Patricia

Landolt ajung la concluzia că accepțiunile sale sunt prea diverse, fapt care poate conduce la rezultate teoretice și la recomandări practice contradictorii (1994, 21).

Există mai multe moduri prin care se încearcă rezolvarea acestor dificultăți conceptuale (Woolcock, 1998; Grotaert, 1998). Strategia dominantă este aceea de a păstra componentele capitalului social care apar în definiția lui Putnam, adică norme, valori și rețele sociale care contribuie la creșterea eficienței acțiunilor colective, cu deosebirea că sunt considerate separat, și nu parte a unui concept unidimensional. Consecința este că relațiile dintre norme, relații sociale și valori pot fi analizate și este posibil să fie identificate situații în care anumite comunități au un nivel ridicat de capital social pe o anumită dimensiune și un nivel scăzut pe celelalte dimensiuni. Acesta este și cazul țărilor foste comuniste, caracterizate de rețele sociale dense (Rose, 1998; Gibson, 2001) și, după cum se va vedea, în partea a două acestei secțiuni, de o frecvență scăzută a unor valori care favorizează acțiuni colective.

În cele ce urmează, voi discuta despre o categorie de noțiuni care apare drept o componentă esențială în majoritatea definițiilor capitalului social: *încrederea în ceilalți oameni, numită și încredere generalizată*³.

Conceptul de încredere s-a impus de mai multe decenii în științele sociale⁴, în special ca urmare a considerării sale drept factor explicativ al unor procese ce au la bază acțiuni colective. Încrederea "definește o relație între actori sau grupuri în care una dintre părți adoptă o poziție, care exprimă fie verbal, fie comportamental, convingerea conform căreia cealaltă parte va întreprinde acea acțiune care este preferabilă unor acțiuni alternative" (Braitwaite, 1998 47). Studiile având la bază modele formale au arătat cum în problemele de tipul *dilemei prizonierului*, un nivel ridicat de încredere între actori permite atingerea unei soluții mai bune pentru fiecare decât în situația lipsei de încredere.

Din acest motiv, Robert Putnam afirma că "încrederea facilitează cooperarea"⁵ (1993, 171) și considera încrederea drept o parte a capitalului social, fără a-i da însă o definiție precisă. Și aici însă, la fel ca și în cazul definirii capitalului social, dimensionalitatea este o problemă care trebuie analizată.

Astfel, mai mulți autori au descris și argumentat o tipologie complexă a formelor de încredere și au studiat relațiile dintre ele. Mai întâi, există o distincție clară între încrederea în instituții și încrederea în alte persoane. *Încrederea generalizată*, înțeleasă drept "încrederea în oameni pe care nu îi știm și care este probabil să fie altfel decât noi" (Uslaner 1999), este cel mai mult discutată și, este considerată în mod frecvent drept forma de încredere relevantă pentru costurile de tranzacție în economie și pentru predilecția indivizilor de a se implica în acțiuni civice.

Încrederea generalizată este estimată de obicei prin întrebări incluse în chestionare de anchetă, cea mai des folosită fiind întrebarea inclusă și în World Value Surveys și European Values Survey⁶.

Voi arata în secțiunea următoare faptul că sunt câteva probleme legate de această întrebare, în special atunci când este aplicată în contexte diferite. Totuși, cel puțin pentru cazul democrațiilor consolidate, există mai multe argumente în favoarea validității sale. Pe de o parte, estimările pe care le produce tind să fie puternic corelate cu alți indicatori ai încrederii generalizate care sunt construiți cu ajutorul mai multor întrebări de chestionar. Pe de altă parte, studiile experimentale în care a fost evaluată relația dintre mai mulți indicatori ai încrederii, printre care și cel descris aici, au oferit argumente în favoarea folosirii acestuia din urmă. De exemplu, publicația Reader's Digest a comandat și a publicat rezultatele următorului studiu de tip experimental (citată în *The Economist*, iunie 22, 1996): douăzeci de portmonee conținând fiecare echivalentul în moneda locală a 50\$, precum și numărul de telefon al prezumtivului posesor au fost lăsate pe stradă în fiecare

dintre douăzeci de orașe din țări vest-europene. Corelația dintre proporția de portmonee returnate și proporția celor care au răspuns afirmativ la întrebarea despre încredere în sondajele World Value Survey este de 0,67, și chiar mai mult atunci când este controlat efectul venitului pe cap de locuitor⁷.

Nivelul de încredere în mai multe țări și la mai multe momente de timp

Seriile de sondaje World Values Surveys 1990 și 1995, și European Values Surveys din 1999 permit compararea răspunsurilor pe care le dau respondenții din mai multe țări la întrebarea privind încrederea în ceilalți oameni. În Tabelul 1 sunt descrise proporțiile celor *cu încredere generalizată* din mai multe țări europene, pentru trei momente de timp diferite.

Datele celor trei serii de sondaje arată faptul că țările foste comuniste tind să aibă valori mai mici ale încrederii decât celelalte țări europene. Media proporțiilor celor care afirmă că au încredere este mai mare cu aproximativ 16 puncte procentuale pentru democrațiile consolidate față de țările foste comuniste, pentru fiecare dintre cele trei valuri de sondaje (Tabelul 2). În ambele categorii de țări a avut loc o scădere a proporțiilor celor cu încredere între 1990 și 1999, iar valoarea medie a scăderii este aproximativ aceeași, de 6 puncte procentuale. Dintre țările foste comuniste, cele mai accentuate scăderi au avut loc în Polonia, România, Rusia, Slovacia –cu peste 30%–, mai puțin accentuate în Croația, Cehia, Lituania, Estonia, Letonia, Ungaria – ușor peste pragul de semnificație statistică (0,05) sau chiar sub acest prag. Singurele țări foste comuniste în care au avut loc creșteri sunt Belarus – unde variația este cea mai mare dintre toate țările din baza de date, fapt care ridică unele semne de întrebare asupra condițiilor în care s-au realizat sondajele în aceasta țară și Slovenia, cu o creștere cu 24,7%.

Tabelul 1. Nivelul încrederii generalizate în mai multe țări europene și variațiile acestui nivel între anul 1990 și 1995, respectiv între 1990 și 1999.

Datele provin din sondajele WVS 1990, WVS 1995 și EVS 1999.

Țara	1999 (EVS)	1995 (WVS)	1990 (WVS) (%)	(99-90)/90 (%)	(95-90)/90
Austria	33,40%		31,80%	5,0	
Belarus	41,90%	24,10%	25,50%	64,3	-5,5
Belgia	29,20%		33,50%	-12,8	
Bulgaria	26,80%	28,60%	30,40%	-11,8	-5,9
Croația	20,50%	25,10%			
Cehia	24,50%	28,50%	30,20%	-18,9	-5,6
Danemarca	66,50%		57,70%	15,3	
Estonia	23,50%	21,50%	27,60%	-14,9	-22,1
Franta	21,30%		22,80%	-6,6	
Germania	37,50%	41,80%	37,90%	-1,1	10,3
Grecia	23,70%				
Ungaria	22,30%	22,70%	24,60%	-9,3	-7,7
Islanda	41,10%		43,60%	-5,7	
Irlanda	36,00%		47,40%	-24,1	
Italia	32,60%		35,30%	-7,6	
Letonia	17,10%	24,70%	19,00%	-10,0	30,0
Lituania	25,90%	21,90%	30,80%	-15,9	-28,9
Luxemburg	24,80%				
Malta	20,70%				
Olanda	60,10%		53,50%	12,3	
Irlanda de Nord	39,50%		43,60%	-9,4	
Polonia	18,40%	17,90%	34,50%	-46,7	-48,1
România	10,10%	18,70%	16,10%	-37,3	16,1
Rusia	24,00%	23,90%	37,50%	-36,0	-36,3
Slovacia	15,90%	27,00%	23,00%	-30,9	17,4
Slovenia	21,70%	15,50%	17,40%	24,7	-10,9
Spania	38,50%	29,70%	34,20%	12,6	-13,2
Suedia	66,30%	59,70%	66,10%	0,3	-9,7
Ucraina	26,90%	31,00%			
Marea Britanie	28,90%	29,60%	43,70%	-33,9	-32,3
Total	30,65%	27,33%	34,71%	-7,9	-21,3

Tabelul 2. Mediile proporțiilor celor care au încredere în ceilalți oameni în funcție de tipul de țară și de anul WVS/EVS.

Tipul de țară	1999 (EVS)	1995 (WVS)	1990 (WVS)
Țări foste comuniste*	20,6% (13)	23,9% (13)	26,6% (11)
Celelalte țări	36,0% (16)	40,5% (4)	42,6% (13)
Total	29,1% (29)	27,8% (17)	35,2% (24)

* NOTA: Belarus nu este inclus.

Diferența de încredere care se observa între țările foste comuniste și celelalte țări apare drept o consecință a unei reguli generale enunțate de către Robert Putnam în 1993, și reluate ulterior și de alți autori⁸: *Democrația este favorabilă acumulării de capital social, în timp ce dictatura distruge capitalul social*. Cu cât nivelul de control asupra cetățenilor de către regim este mai intens, cu atât este dificil pentru aceștia să inițieze acțiuni colective, în orice domeniu și cu orice scop. Statele comuniste au constituit un exemplu extrem tocmai prin amploarea acestui control, atât a celui efectiv-
 insuficient cunoscut chiar și acum în unele cazuri, printre care și cel al României (Stan 2002), dar mai ales prin percepția sa de către cetățeni ca fiind eficient. În plus față de descurajarea intenționată a asociativității și cooperării, au fost în mare măsură specifice regimurilor comuniste situațiile de competiție în care rezultatul optim apare în absența cooperării.

Unele studii au arătat însă faptul că relația între capital social și nivelul de represiune din partea statului este mai complexă decât cea descrisă de Putnam. Richard Rose (1998) și, mai recent, Jim Gibson (2001) și Nicolas Hayoz (2001), au pus în evidență existența unor rețele de relații sociale dense între cetățenii statelor foste comuniste, a căror rol a fost, și continuă să fie, de compensare pentru eșecul instituțiilor guvernării. Astfel, capitalul social de tip rețea socială tinde să fie mai dens în unele dintre țările foste comuniste decât în cele vestice⁹.

În privința încrederii generalizate, argumentele lui Putnam continuă să fie plauzibile și, așa cum se vede și din rezultatele sondajelor prezentate aici, sunt, în parte, susținute de date.

Nu este clar însă cum pot fi explicate diferențele dintre țările foste comuniste, precum și modul în care a evoluat nivelul încrederii în fiecare. Ar fi fost de așteptat ca în țările despre care se cunoaște că au avut un nivel

mai intens al represiunii, valorile să fie în medie mai scăzute decât în celelalte, ori în date nu există o tendință în acest sens. De asemenea, nu este clar de ce în aproape toate țările foste comuniste pentru care există date de sondaj la două momente de timp, trendul este descrescător, deși indicatorii care descriu nivelul democratizării au avut în ultimul deceniu o evoluție de ansamblu pozitivă.

Diferențele între valul '95 de sondaje și valul '99 ar putea fi explicate, printre altele, de gradul de liberalizare economică¹⁰. Ar fi de așteptat ca în cazul țărilor caracterizate în prima parte a perioadei considerate de un nivel mai bun al funcționării instituțiilor economice, nivelul de încredere să aibă o evoluție mai bună decât în cazul celorlalte țări. Întrădevăr, există o relație de acest tip, cu o intensitate moderată ($r = 0,44$), dacă ținem cont de erorile indicatorilor folosiți (Figura 1).

Cazul României se înscrie în acest pattern: din perspectiva indicatorului de liberalizare a economiei se afla în 1997 pe penultima poziție dintre țările pentru care avem date de sondaj, și a cunoscut una dintre scăderile cele mai accentuate ale nivelului de încredere între sondajul din 1998 (corespunzător valului WVS 1995) și cel din 1999. Sunt mai multe explicații posibile pentru existența unei relații pozitive între liberalizare și încredere:

1 - liberalizarea economică este asociată puternic unei creșteri economice iar un grad sporit de bunăstare poate determina un nivel ridicat al încrederii – oamenii care au resurse ridicate își permit mai frecvent riscul de a greși atunci când acordă încredere unui necunoscut decât cei cu resurse scăzute;

2 - liberalizarea economică este asociată pozitiv cu performanța instituțiilor guvernării. De exemplu, faptul că justiția funcționează bine permite asumarea unor riscuri mai mari atunci când au lor interacțiuni între necunoscuți;

3 - este posibil ca relația cauzală să fie de sens opus (chiar dacă liberalizarea este

estimată la un moment anterior estimării încrederii). Un nivel ridicat de încredere constituie o resursă pentru acțiuni colective

la toate nivelele societății, fapt care poate să conducă la o mai bună funcționare a instituțiilor, inclusiv a celor economice.

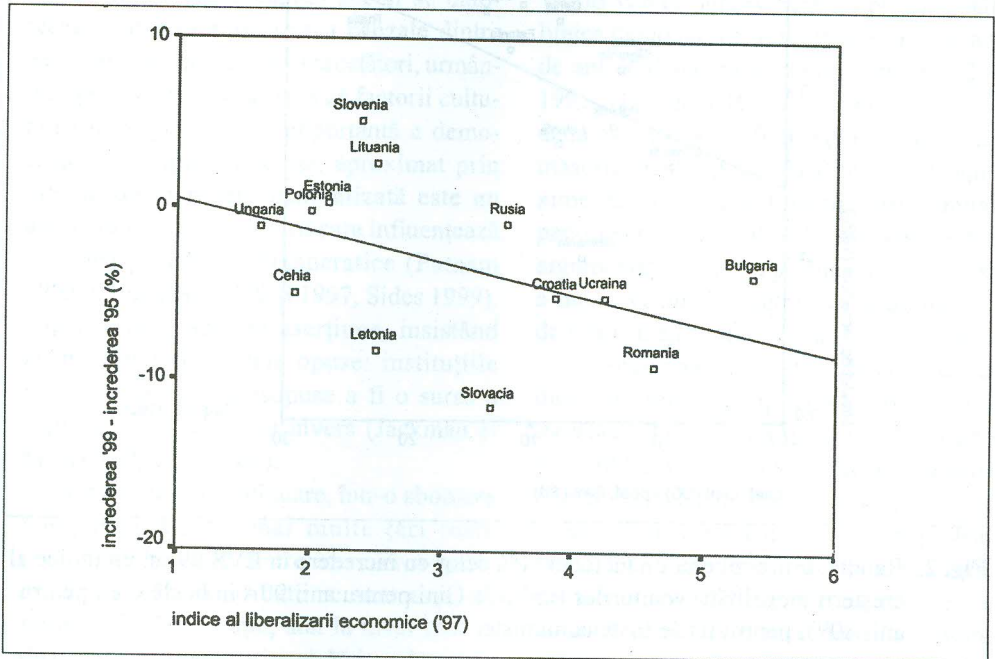

Fig. 1. Relația dintre diferența de încredere (% celor cu încredere în EVS 99 – % celor cu încredere în WVS 90 – pe grafic apare 1995) și un indice al liberalizării economice, pentru țările comuniste (valorile mici indică un nivel ridicat al liberalizării).

O relație chiar mai intensă are loc între gradul de creștere al inegalității veniturilor și nivelul de încredere. Datele anterioare seriilor de sondaje WVS '95 și EVS '99 au condus la rezultate care afirmă că inegalitatea economică este de departe cauza cea mai importantă a variațiilor în nivelul de încredere, atât pentru comparațiile în timp cât și pentru cele transversale, la nivel de țară (Uslaner, 2002, cap.7). O creștere a inegalității tinde să fie urmată de o scădere a nivelului de încredere în ceilalți oameni, iar țările cu un grad scăzut de redistribuție a veniturilor au în medie nivele scăzute ale încrederii (Robinson și alții, 2000, Uslaner 2001, Robinson și Siles 1998). În mod surprinzător, datele analizate aici contrazic aceste reguli. Astfel, în țările foste comuniste în care creșterea nivelului inegalității a fost

mai rapidă între anii '80 și anii '90 nivelul de încredere tinde să aibă valori mai ridicate în 1999 ($r = 0.56$).

Pentru că acest articol își propune în primul rând un studiu al efectelor încrederii generalizate, punând accentul asupra unor consecințe de alt tip decât cel economic, voi încheia aici discuția privind cauzele unor diferențe ale încrederii între națiuni prin câteva concluzii cu caracter preliminar:

1. În timp ce atributele guvernărilor comuniste nu par să fie în relație cu diferențele de încredere ori cu evoluția acestor diferențe, există mai mulți factori de tip economic care explică proporții însemnate din variațiile încrederii.

2. Perioada scurtă pentru care sunt disponibile date în cazul țărilor comuniste, numărul redus de cazuri de analiză, precum

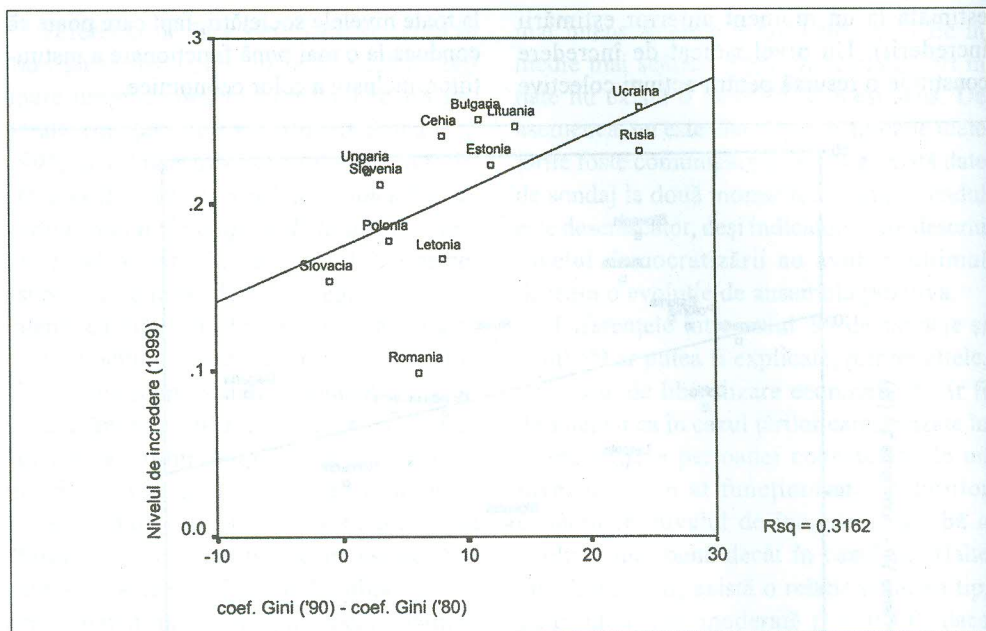

Fig. 2. Relația dintre nivelul de încredere (% celor cu încredere în EVS 99) și un indice al creșterii inegalității veniturilor (indicele Gini pentru anii 90 - indicele Gini pentru anii 80¹¹), pentru țările foste comuniste.

și numărul mic de variabile cu potențial explicativ care au valori cunoscute¹², limitează în acest moment eficiența modelelor explicative ale încrederii pentru aceste țări.

3. Inegalitatea veniturilor, și mai ales, evoluția acestei inegalități pare să fie într-o relație strânsă cu evoluția încrederii la nivel național. Faptul că semnul relației este opus celui observat în cazul țărilor fără un trecut comunist poate fi rezultatul unor fenomene specifice acestor țări, ori a omiterii unor variabile importante în analiză, specifice pentru aceste țări. Astfel, ar fi posibil ca o creștere a inegalității veniturilor să fie percepută drept o sporire a echității sociale¹³, fapt care să conducă și la o creștere a încrederii în ceilalți oameni¹⁴. Această ipoteză ar fi susținută dacă ar exista o discrepanță între *suportul pentru inegalitate* și evoluția acestei inegalități, iar amplitudinea discrepanței ar fi corelată negativ cu încrederea. Ar fi de așteptat ca încrederea să fie ridicată în țările în care

inegalitatea a crescut și în care există susținere pentru o redistribuire inegală, și ar fi de așteptat ca încrederea să fie scăzută în țările în care inegalitatea nu a crescut dar există susținere pentru o creștere a acesteia. Variabila *discrepanța* are însă o variație scăzută (țările în care inegalitatea a crescut sunt și cele cu un suport ridicat pentru inegalitate, iar cele în care inegalitatea nu a crescut sunt cele în care susținerea pentru inegalitate este scăzută. Țările în care creșterea inegalității are suport popular sunt și cele în care inegalitatea a crescut cel mai mult (corelația dintre susținerea pentru existența inegalității și diferența coeficienților Gini este 0,73) fapt care îi reduce în mare măsură potențialul explicativ.

Din perspectiva datelor de care dispun, existența relației pozitive dintre nivelul de încredere și inegalitate în cazul țărilor foste comuniste rămâne neexplicată.

Încredere și democratizare

În mare parte, atenția deosebită de care se bucura noțiunea de capital social se datorează unor presupuse relații cauzale dintre acesta și democrație. Unii cercetători, urmându-l pe Tocqueville, afirmă că factorii culturali sunt o condiție importantă a democrației iar capitalul social, aproximat prin nivelul de încredere generalizată este un aspect important al culturii care influențează calitatea proceselor democratice (Putnam 1993 b, Inglehart 1999 și 1997, Sides 1999). Alții, resping această aserțiune, insistând asupra relației cauzale opuse: instituțiile democratice sunt presupuse a fi o sursă a capitalului social și nu invers (Jackman și Miller 1996a și 1996b).

Voi analiza în continuare, într-o abordare comparativă între mai multe țări foste comuniste, relațiile dintre încrederea generalizată și câteva atribute ce sunt asociate noțiunii de democrație, atât la nivel individual, cât și la nivel național. Voi evalua relațiile dintre încredere, pe de o parte, și atitudini și valori favorabile democrației, nivelul de implicare în asociații voluntare, și gradul de susținere față de aceste asociații, pe de altă parte.

Încredere și atitudini democratice

Ronald Inglehart este unul dintre autorii cu o activitate extinsă privind relațiile cauzale dintre capital social și unele atribute ale regimurilor democratice. Inglehart definește capitalul social drept o "cultură a încrederii și toleranței, în care se formează relații extinse de asociații de voluntari" (Inglehart, 1997, 188). El argumentează că această formă specifică de cultură, operaționalizată prin estimări ale unor valori cum este cea de încredere generalizată, este un important ingredient al nivelului de democrație, al democratizării și stabilității unui regim democratic. Demonstrația lui Inglehart are la

bază asumția conform căreia factorii culturali sunt extrem de stabili. El folosește estimări ale valorilor din sondajele 1990 – 1993 World Values Survey pentru a prezice stabilitatea democratică, măsurată prin "numărul de ani de democrație continuă între 1920 – 1995" (Inglehart 1997). Este clar că această demonstrație poate fi acceptată numai dacă măsurile pentru perioada 1990 – 1993 aproximează suficient de bine măsurile similare pentru perioada 1920 – 1989, în caz contrar, argumentația având o problemă de explicare a unor evenimente petrecute la un moment de timp cu ajutorul unor fapte ulterioare.

Aceeași corelație dintre durata guvernării democratice și proporția celor care au încredere îi determină pe Edward Muller și Edward Selligson (1994) să afirme că există o relație cauzală de sens invers: "persistența în timp cu succes a democrației este probabil să ducă la o creștere a nivelelor de civism deoarece nivelele ridicate de competență politică subiectivă, încredere în sistemul politic, și încredere interpersonală sunt o experiență rațională, învățată ca urmare a locuirii într-o țară care are un regim democratic stabil." (Selligson, 1994, 635). Analiza celor doi autori indică o corelație între stabilitate și măsurile capitalului social, controlând efectul altor factori, fără însă a cuprinde și o testare fermă a sensului cauzal. Într-un studiu mai recent, John Sides pune accentul asupra relației dintre încrederea interpersonală, așa cum este măsurată în datele World Value Surveys, și calitatea democrației, evaluată prin două măsuri ale Freedom House, una dintre ele având în vedere drepturile politice, iar a două libertățile civile (1999). Cu ajutorul unor modele cu ecuații structurale, Sides reușește să estimeze intensitatea fiecăreia dintre cele două legături cauzale. El găsește suport empiric privind existența unor relații cauzale nenule în ambele sensuri, deși într-un mod foarte asimetric: "în timp ce ambele variabile latente au un efect pozitiv însemnat una

asupra celeilalte, efectul democrației asupra capitalului social este de departe mai important dintre cele două" (p. 22). Totuși, rezultatele analizei statistice sunt mai puțin convingătoare decât ar sugera concluziile sale. În primul rând, adecvarea de ansamblu a modelului la date este discutabilă (indicii de tip *goodness-of-fit* au valori mici), iar în al doilea rând, intensitatea relațiilor cauzale dintre încredere și democrație este foarte scăzută (coeficientul standardizat dinspre democrație înspre încredere este 0,041 iar coeficientul standardizat dinspre încredere înspre democrație este 0,007) (Sides, 1999, 22).

Reluarea analizei lui John Sides pentru datele EVS din 1999 conduce la rezultate

asemănătoare atunci când nu este luată în considerare distincția dintre țările foste comuniste și țările Europei de Vest. Astfel, corelația dintre indicatorul agregat al încrederii generalizate proporția celor *cu încredere* din fiecare țară, și un indicator agregat al atitudinilor față de democrație¹⁵ (DEM) este de 0,57. Dacă încrederea este estimată prin sondajul WVS 1990, valoarea corelației este chiar mai mare, de 0,67. Pentru cazul țărilor foste comuniste însă, relațiile dintre încredere și indicele de democratizare considerat, precum și dintre încredere și alți indicatori ai democratizării, cum sunt cei construiți de Freedom House, sunt nule sau chiar de sens contrar (Figura 3).

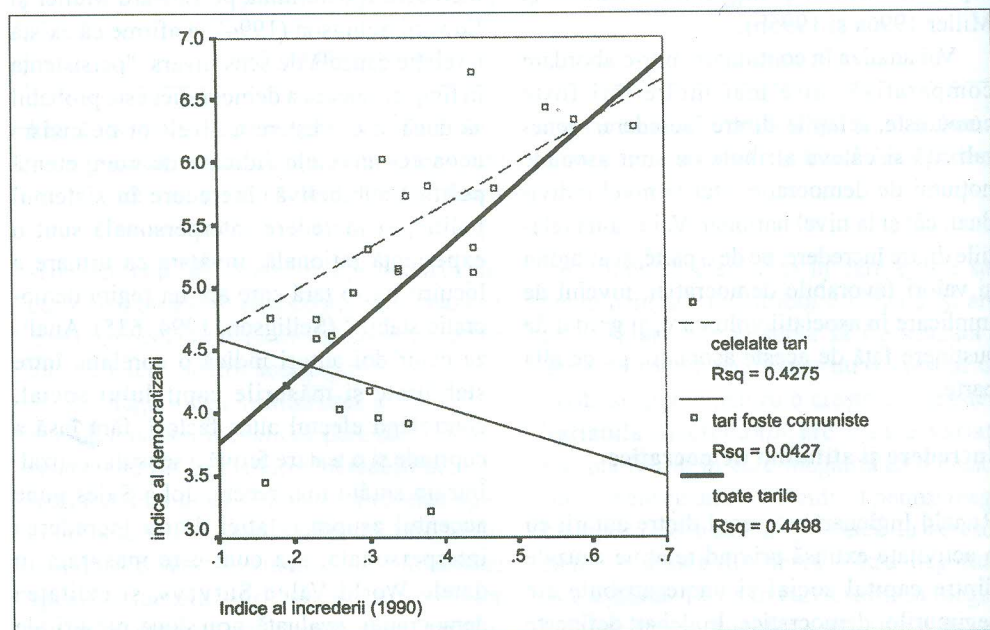

Fig. 3. Relația dintre nivelul de încredere (% celor cu încredere în EVS 99) și un indice al democratizării, pentru țările foste comuniste și pentru alte țări din Europa.

Relațiile dintre indicatorul global al democratizării construit de Freedom House și fiecare dintre indicatorii încrederii (pentru WVS 1990, WVS 1995 și EVS 1999) sunt negative, ajungând chiar la $r = -0,45$ în 1995 pentru țările din Est.

Aceste rezultate la nivel agregat nu susțin ipoteza conform căreia nivelul de încredere are un efect cauzal asupra procesului de democratizare din țările fost comuniste. Este necesar însă ca testarea relațiilor să aibă loc și pe date de tip individual pentru a evita

comiterea unei așa numite erori *contextuale* (Huckfeld și Sprague, 1993)¹⁶.

Luată împreună, datele sondajelor EVS 99 indică o relație pozitivă între nivelul de încredere și un indice agregat al atitudinilor față de democrație (DEM), ambele estimate la nivel individual ($r = 0,18$). Spre deosebire de analiza în care unitățile de analiză sunt țări, relația se păstrează și atunci când țările sunt împărțite în două categorii foste comuniste și celelalte. Astfel, pentru țările

vestice luate împreună, coeficientul de corelație poliserială¹⁷ are valoarea 0,27, iar pentru țările foste comuniste are o valoare mai mică dar tot pozitivă și diferită semnificativ de zero ($p < 0,05$): 0,13.

Mai mult, relația rămâne pozitivă și atunci când este studiată la nivelul fiecărei țări estice (Tabelul 3)¹⁸. Fără a aduce precizări privind sensul influenței cauzale¹⁹, rezultatul vine în sprijinul ipotezei care afirmă că încrederea generalizată este o resursă pentru calitatea unei democrații.

Tabelul 3. Relațiile dintre încrederea generalizată și indicele democratizării (DEM), pentru fiecare dintre câteva țări foste comuniste (estimate prin coeficienți de corelație poliserială), în EVS 1999.

Țara și un indice al democratizării (DEM)	Relația între încrederea generalizată
Bulgaria	0.24**
Croația	0.16**
Cehia	0.21**
Estonia	0.12**
Ungaria	0.22**
Letonia	0.06
Lituania	0.18**
Polonia	0.11*
România	0.14**
Rusia	0.08*
Slovacia	0.10*
Slovenia	0.39**
Ucraina	0.11*

NOTĂ. * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$

Încredere și implicare voluntară în asociații

Interesul recent pentru analizele care includ factori culturali, și în special a celor în care capitalul social sau încrederea generalizată au un rol explicativ, se datorează în mare măsură și așteptării ca rezultatele lor să ajute la revitalizarea domeniilor culturii politice și al studiilor despre societatea civilă, ambele confruntându-se cu dificultăți la începutul anilor '90. A existat speranța ca introducerea în analize a capitalului social va ajuta la întărirea a ceea ce Michael Walzer (1992) numește "argumentul societății civile":

rețelele dense asociații civice determină stabilitatea și eficiența guvernării democratice atât prin efectele asociațiilor asupra *habits of the heart* (norme, valori) ale cetățenilor cât și asupra capacității de a mobiliza cetățeni în sprijinul unor cauze publice (Foley și Edwards, 1998, 38).

Există două posibilități, care nu se exclud reciproc, în ceea ce privește relația cauzală dintre încrederea generalizată și apartenența la asociații: în primul rând, încrederea este un ingredient important pentru înființarea de asociații și pentru funcționarea lor, de aceea o creștere a nivelului de încredere este benefică pentru viața asociațională; în al doilea

rând, activitatea în cadrul asociațiilor este propice dezvoltării unor abilități de cooperare, un simț crescut al responsabilității, și

de toleranță față de punctele de vedere adverse, iar ca rezultat, oamenii devin mai încrezători unii în alții.

*
*

Cercetările care insistă asupra primei relații cauzale tind să fie de acord asupra faptului că încrederea are un efect însemnat asupra apartenenței voluntare (Putnam 1995 a, 1996, Brehm and Rahn 1997). Intensitatea relației de sens opus însă, a fost subiectul unei dispute intense pe parcursul ultimilor ani. În timp ce Putnam (1995a, 1995b) susține că ambele relații cauzale sunt semnificative, Brehm și Rahn (1997), și Dhavan V. Shah (1998) aduc argumente în favoarea faptului ca participarea în activități civice are un efect mult mai puternic asupra încrederii decât are încrederea asupra apartenenței, și deci că direcția legăturii cauzale dintre apartenența la asociații și încrederea interpersonală este în special dinspre participare înspre încredere.

Acest punct de vedere este mai degrabă contrazis de multe dintre studiile publicate înainte de 1997, întrucât acestea nu au găsit argumente empirice clare care să susțină existența unei relații intense dinspre apartenența la asociații înspre încredere. După o trecere în revistă a cercetărilor disponibile la momentul respectiv, Kenneth Newton (1997) afirmă: "datele indică faptul că în timp ce apartenența la asociații voluntare are o anumită importanță în procesul de generare a încrederii sociale, influența este în general slabă"²⁰.

Datele sondajelor WVS '90, WVS '95 și EVS '99 indică existența unor relații pozitive la nivel agregat între proporția celor cu încredere și proporția celor care au declarat că sunt membri voluntari în asociații ($r = 0,47$ în '90, $r = 0,55$ în '95 și $r = 0,43$ în '99)²¹. Dacă sunt analizate separat țările foste comuniste de celelalte, relațiile rămân asemănătoare pentru țările vestice însă dispar sau chiar își inversează semnul pentru țările din est. Un rezultat similar se obține și pentru relațiile

dintre încredere și un indice al dezvoltării societății civile²²: semnul este negativ pentru fiecare dintre cele trei serii de sondaje. Și în acest caz însă, analiza la nivel individual conduce la rezultate diferite de cele ale analizei agregate, și în ansamblu susțin ideea unei legături între încredere și aparența voluntară în asociații. Astfel, coeficientul de corelație poliserială pentru țările vestice luate împreună este 0,25, în timp ce pentru țările estice este 0,14. La nivelul fiecărei țări foste comuniste, toate relațiile sunt pozitive, având însă variații mari de intensitate: de la 0,03 în Ucraina și 0,05 în România, ambele sub pragul de semnificație statistică, la 0,25 în Croația (Tabelul 4).

Tabelul 4. Relația dintre încrederea generalizată și apartenența voluntară la asociații pentru fiecare dintre câteva țări foste comuniste (estimată prin coeficienți de corelație polichorica), în sondajele EVS 1999.

Țara	Relația între încredere generalizată și apartenența la asociații	
	coeficient de corelație polichorica	raport de șanse (odds ratio) ²³
Bulgaria	0.19*	1.8*
Croația	0.25**	2.1**
Cehia	0.14*	1.5*
Estonia	0.11	1.4
Ungaria	0.23*	2.0*
Letonia	0.07	1.2
Lituania	0.10	1.4
Polonia	0.16*	1.7*
România	0.05	1.2
Rusia	0.15*	1.8*
Slovacia	0.20*	1.8*
Slovenia	0.15*	1.6*
Ucraina	0.03	1.1

NOTĂ. * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$

Rezultatul obținut pentru România este în linii mari consistent cu cele obținute anterior în alte studii. Astfel, în sondajele BOP din mai 1999 și octombrie 1999, relația între nivelul de încredere (estimat printr-o întrebare asemănătoare dar nu identică cu cea din EVS) și apartenența la asociații nu diferă semnificativ de zero (pentru $p = 0,05$) (Bădescu, 1999). Același rezultat este obținut și pe datele unui sondaj realizat în orașul Cluj, în 2000 (Bădescu, 2001). În ambele situații, modul de evaluare a încrederii generalizate este apropiat de cel din EVS 1999.

Ce ar putea să explice diferența de intensitate a relației dintre încredere și apartenența la asociații care există între țările foste comuniste și democrațiile consolidate din Europa? Care sunt factorii care determină o diferență între țările foste comuniste, și, în particular, de ce în cazul României relația este foarte slabă?

Sunt două categorii de explicații posibile, care nu se exclud reciproc: 1) indicatorii folosiți au probleme de operaționalizare în cazul unor țări, în special al celor din Europa de Est; 2) realitatea studiată este diferită de la o țară la alta, astfel că în unele cazuri, în special al unor țări foste comuniste, încrederea nu este un ingredient necesar pentru implicarea în asociații. Voi discuta fiecare dintre cele două situații.

Diferențe de validitate

Atât în cazul încrederii generalizate cât și al implicării în asociații, sunt argumente care susțin existența unor probleme de validitate în cazul unora dintre țările foste comuniste. O prima observație, care susține aceasta idee, este aceea că între cele trei valuri de sondaje în care s-a urmărit folosirea aceluiași indicator al încrederii generalizate – 1990 WVS, 1995 WVS și 1999 EVS, media corelațiilor între nivelele agregate al încrederii este 0,85 în cazul țărilor vestice, și 0,44 în cazul țărilor estice (Bădescu, 2003a). Datele disponibile pentru România ne permit

să investigăm cu mai multă precizie problema validității indicatorului de încredere generalizată folosit în studiile comparative (printre care și WVS, EVS).

Comparațiile între țări a nivelului de încredere pleacă nu doar de la asumția (discutabilă, după cum s-a văzut în secțiunea anterioară) că traducerile întrebării și a variantelor de răspuns despre încredere sunt echivalente, ci mai ales de la faptul că problemele de validitate ale întrebării sunt neglijabile, în cazul fiecărei țări. Voi arăta cum aceasta presupunere se potrivește doar în mică măsură în cazul României.

Se consideră în mod obișnuit că întrebarea standard privind încrederea în ceilalți oameni oferă o estimare a aceluiași tip de încredere pentru fiecare societate. Toshio Yamagishi și Midori Yamagishi (1994) arată însă că încrederea în alți oameni se structurează pe două dimensiuni, în mare măsură distincte: cea a încrederii în oameni despre care subiectul nu are nici o informație (încredere generalizată), și cea în oameni pe care subiectul îi cunoaște sau despre care știe că au în comun unele atribute (încredere particularizată), cum ar fi etnia sau profesiunea. Eric Uslaner argumentează faptul că doar primul tip de încredere poate fi asociat unor efecte benefice asupra implicării în asociații. În plus, arată, folosind date privind publicul american, faptul că întrebarea standard despre încredere estimează gradul de încredere în oameni necunoscuți și nu în oameni despre care subiectul are informații (Uslaner, 2002, cap. 5).

În cazul României însă, întrebarea despre încredere din sondajele comparate, precum și formulările care derivă din aceasta, estimează simultan atât gradul de încredere generalizată, cât mai ales pe cel de încredere particularizată (Bădescu, 2003). Din acest motiv, relațiile dintre estimările încrederii și alți factori, printre care și implicarea în asociații, pot fi diferite față de relațiile care ar fi observate în absența acestei probleme de validitate în estimarea încrederii. Atunci când

sunt folosite estimari mai bune, sau în contextele în care întrebarea standard "funcționează mai bine", relația dintre încrederea generalizată și implicarea în asociații este semnificativ pozitivă ($p < 0,05$)²⁴.

Rezultatele unei analize comparative între mai multe țări, sau pentru momente diferite de timp, pot fi influențate puternic atât de modul de estimare a încrederii generalizate, așa cum s-a văzut mai sus, cât și de operaționalizarea aleasă pentru apartenența voluntară la asociații. Voi arăta în continuare cum acest din urmă concept ridică probleme deosebite de măsurare, iar acest fapt influențează într-un mod important rezultatele studiilor comparative, chiar și ale aceluia în care sunt comparate relații și nu distribuții.

În Tabelul 5 sunt descrise rezultatele mai multor sondaje aplicate în România, prin care s-a încercat stabilirea proporției celor care sunt membrii voluntari în asociații. Forma întrebării influențează în mare măsură rezultatul: de la 3,7% în sondajul RPC din decembrie 1996, la 25,7% în sondajul din seria WVS 1995, realizat în România în 1997. Datele care provin din alte surse decât sondajele de opinie, chiar dacă extrem de imprecise, sugerează faptul că proporția celor care au activități de voluntariat din populația României nu depășește 5%, iar proporția voluntarilor activi este cel mai probabil sub 1%²⁶.

Tabelul 5. Proporțiile membrilor voluntari în asociații estimate în câteva sondaje de opinie realizate în România.

Sondajul	Proporția membrilor
CID noiembrie 2001	6,4%
BOP noiembrie 2000	9,2%
BOP mai 2000	8,0%
BOP noiembrie 1999	3,9%
EVS 1999	10,8%
BOP mai 1999	8,0%
WVS 1997	25,7%
RPC 1996	3,7%
WVS 1993	7,5%

Nu este întâmplător faptul că valorile obținute în sondajele naționale sunt cu atât mai mici cu cât modul de estimare este mai precis. Astfel, sondajele RPC 1996, BOP noiembrie 1999 și CID 2001, au cele mai mici valori estimate și sunt și singurele în care există și întrebări deschise despre tipul de organizație în care activează respondenții. Datorită întrebărilor deschise a fost posibil să fie excluși din categoria voluntarilor cei care s-au referit la asociațiile de locatari, la sindicate, ori au avut în vedere doar participarea regulată la slujbele religioase (cum pare să fi fost cazul în special în WVS 1997).

Estimarea proporției voluntarilor este dificil de realizat pentru fiecare țară, și în plus, problemele care apar au o natură diferită, motiv pentru care o operaționalizare eficientă pentru unele societăți poate să conducă la erori mari în alte cazuri. Astfel, în timp ce întrebările de genul celor din WVS tind să supraaprecieze proporția de voluntari în cazul țărilor foste comuniste, în unele dintre țările vestice aceleași întrebări conduc la proporții semnificativ mai mici decât cele obținute prin operaționalizări mai detaliate.

Mecanisme cauzale diferite

În afara distorsiunilor induse de erorile de măsură discutate aici, pot fi și alte motive pentru care în cazul României relația dintre încrederea generalizată și voluntariat este mai puțin intensă decât în alte țări. Pe de o parte, așa cum indică studiul lui Dietliend Stolle (1998), efectul de re-socializare al participării voluntare diferă în funcție de tipul de asociație, și este posibil ca în România asociațiile caracterizate de relații orizontale și nu foarte intense (weak ties) să fie mai puțin frecvente decât în alte țări.

Pe de alta parte, mecanismul prin care activitatea în asociații generează un nivel mai ridicat de încredere generalizată funcționează doar în anumite contexte, și anume cele în care un comportament bazat pe încredere conduce la beneficii individuale. Așa cum reiese și din demonstrațiile având la bază

modele formale, în mediile în care strategiile dominante sunt cele de necooperare, acordarea încrederii ar conduce la rezultate suboptimale (Axelrod, 1984).

O analiză a intensității corelației dintre încredere și implicarea voluntară în asociații, realizată pe țările foste comuniste cuprinse în EVS și Republica Moldova, a identificat un singur predictor puternic, și anume proporția din populație care aparține unor minorități etnice ($r = 0,65$): cu cât aceasta proporție este mai ridicată, cu atât este mai aproape de zero valoarea corelației dintre încredere și implicare, la nivelul acelei societăți. Acest fapt ar putea fi urmarea unor probleme de măsurare care sunt în mai mare măsură societăților eterogene etnic, deși nu este clar care este mecanismul causal dintre compoziția etnică și validitatea celor două măsuri. Analiza la nivelul României pare să indice o relație de sens contrar, întrucât în localitățile eterogene etnic validitatea indicatorului este mai ridicată (Bădescu 2003). O altă explicație posibilă, încă netestată, este aceea că în societățile cu grad ridicat de eterogenitate etnică tinde să existe o proporție mai mare de asociații a căror funcționare are la bază accentuarea unor diviziuni etnice, iar acest tip de organizații beneficiază în mai mica măsură de pe urma încrederii generalizate.

O evaluare de ansamblu a efectului pe care îl are nivelul de încredere generalizată asupra democratizării, mediat de factori care descriu funcționarea societății civile, necesită în plus pe lângă datele la nivel individual și cele la nivel de țară, și informații despre organizațiile care compun societatea civilă. Un studiu recent asupra asociațiilor din orașele Cluj și Bălți (din Republica Moldova), având la baza sondaje în rândul populației, precum și sondaje în rândul membrilor în asociații și informații detaliate despre organizațiile în care sunt activi, indică două rezultate importante privind nivelul de încredere generalizată (Bădescu, Sum și Uslaner, 2003):

1) atunci când membrii sunt considerați nediferențiat, proporția celor cu încredere în

rândul lor nu diferă semnificativ de proporția celor cu încredere dintre nonmembri.

2) atunci când sunt comparați membrii activi (din punctul de vedere al timpului petrecut în asociație și al implicării în luarea de decizii) cu cei puțin activi, proporția celor cu încredere este semnificativ mai mare în rândul celor dintâi.

Aceste rezultate contribuie la explicarea existenței unei relații slabe între încredere și apartenența voluntară, de orice tip, la asociații în cazul României și al Republicii Moldova. Proporțiile de membri voluntari activi din totalul membrilor fiind extrem de scăzute²⁷, rolul încrederii generalizate apare estompat într-o comparație dintre toți membrii și nemembri.

Încredere și donații pentru organizații neguvernamentale

Asociațiile din Estul Europei diferă de cele din vest nu doar prin faptul că tind să aibă mai puțini membri, iar dintre aceștia proporția voluntarilor activi este mai mică, ci și printr-un grad de susținere mai scăzut din partea cetățenilor. Mai mulți autori consideră că, în special în țările din Sud-Estul Europei și cele din fostul spațiu sovietic, marea majoritate a asociațiilor sunt urmarea unui "export de democrație" dinspre spațiul vestic, iar modul lor de apariție și funcționare le diferențiază de asociațiile de tip "grassroots" care predomină în vest. Una dintre urmarile faptului ca asociațiile din est au fost înființate și se mențin cu sprijinul unor organizații vestice, este aceea ca nevoile publicului autohton tind să fie luate în calcul doar în măsura în care se suprapun cu obiectivele instituțiilor finanțatoare (ex. Sampson, 1996; Kalb, 2002). Relația de dependență care există față de susținerea externă este una dintre cauzele dar și unul dintre efectele gradului scăzut de susținere din partea cetățenilor și a instituțiilor locale.

Ipoteza mea este că încrederea generalizată influențează comportamentul donator al cetățenilor față de asociații. Un grad ridicat de încredere constituie o resursă pentru

asociații nu doar pentru că influențează pozitiv gradul de implicare voluntară, ci și pentru că tind să crească nivelul donațiilor față de asociații. Efectul agregat al unui nivel ridicat de încredere ar fi deci o funcționare mai bună a asociațiilor (datorită finațarilor mai diverse și stabile) și un grad mai ridicat de responsivitate față de nevoile locale.

Datele culese ca parte a unui studiu recent realizat de către Asociația pentru Relații Comunitare (ARC, www.arcromania.ro <<http://www.arcromania.ro/>>)²⁸, având la bază o anchetă pe un eșantion reprezentativ pentru populația României și o anchetă pe un eșantion reprezentativ pentru firmele din România, mi-au permis să verific această ipoteză. Rezultatele obținute indică faptul că atât cetățenii obișnuiți, cât și cei care au putere de decizie în cadrul firmelor, tind să doneze mai frecvent și mai mult atunci când sunt caracterizați de un nivel de încredere generalizată mai ridicat. Astfel, proporția din populație a celor care declară că au donat bani unor organizații neguvernamentale (altele decât biserici) este 36% dintre cei cu încredere și 26% dintre ceilalți. În mod similar, proporția dintre manageri a celor a căror firmă a donat bani unor asociații este 34% între cei cu încredere și 24% dintre ceilalți.

Concluzii

Analizele descriptive din acest articol au arătat faptul că țările foste comuniste, luate în ansamblu, diferă față de celelalte națiuni europene din perspectiva nivelului de încredere generalizată. Cercetările comparative din ultimele decenii, în special cele care folosesc datele sondajelor World Values Surveys și European Values Surveys, au adus argumente importante în favoarea considerării încrederii drept un factor explicativ puternic pentru o serie întregă de procese sociale, economice și politice. La nivel societal, un nivel ridicat al încrederii interpersonale este asociat, și se argumentează în

unele studii, este un factor cauzal, al unui nivel scăzut de corupție, al unei redistribuiri mai cuprinzătoare a veniturilor celor bogați înspre cei săraci și al unei capacități mai ridicate a guvernelor de a face schimbări legislative. De asemenea, țările cu un nivel mai ridicat al încrederii tind să aibă nivele mai ridicate ale creșterii economice. La nivel individual, se arată în unele cercetări recente, oamenii care au nivel mai ridicat al încrederii sunt în medie implicați mai frecvent în activități civice cum ar fi în primul rând voluntariatul în cadrul unor asociații nonprofit.

Cele mai multe dintre aceste studii însă, au în vedere exclusiv democrații consolidate, sau chiar dacă includ și țări foste comuniste, acestea nu sunt analizate separat.

Din acest motiv, am încercat în acest articol să evaluez câteva dintre efectele posibile ale încrederii asupra guvernării democratice în țările foste comuniste, și în special în cazul României.

Rezultatele obținute susțin ipoteza conform căreia *diferențele de încredere generalizate între indivizi conduc la diferențe de atitudini și comportamente care sunt în relație cu nivelul de democratizare. Încrederea generalizată este o resursă pentru democrație.*

Am arătat cum la nivel individual nivelul de încredere generalizată este asociat pozitiv atitudinilor de susținere a regulilor guvernării democratice, pentru aproape toate țările foste comuniste.

De asemenea, persoanele care au un nivel mai ridicat de încredere în ceilalți oameni tind să se implice mai frecvent în activități de voluntariat sau în susținerea asociațiilor de voluntari. Relațiile dintre încredere și ceilalți factori au, în general, același semn însă sunt mai puțin intense decât relațiile similare observate în țările vestice, ca urmare a unor probleme de operaționalizare unele concepte și măsuri nu sunt adaptate suficient contextelor țărilor estice, dar și prezenței unor factori explicativi specifici acestei regiuni.

Bibliografie

- Arrow, Kenneth. (1972). Gifts and Exchanges. *Philosophy and Public Affairs*. 1.
- Axelrod, Robert. (1984). *The evolution of cooperation*. Basic Books Press.
- Bădescu, Gabriel. 2003. Social Trust and Democratization În the Post-Communist Societies. În G. Bădescu și E. Uslander (eds.). *Social Capital and the Transition to Democracy*. New-York: Routledge.
- Bădescu, Gabriel. (2001). *Participare politică și capital social în România*. Cluj-Napoca: Editura Accent.
- Bădescu, Gabriel. (1999). Miza politică a încrederii. *Sociologie românească*. 2.
- Bădescu, Gabriel, Paul, Sum și Eric, Uslander. (2003). Civil society development and democratic values in Romania and Moldova. (Acceptat pentru publicare în *East European Politics and Societies*.)
- Braithwaite, Valerie. (1998). Communal and Exchange Trust Norms: Their Value Base and Relevance to Institutional Trust. În Valerie Braithwaite și Margaret Levi (eds.). *Trust and Governance*. Russell Sage Foundation
- Brehm, J. si W. Rahn. (1997). Individual-level evidence for the causes and consequences of social capital. *American Journal of Political Science*. 41. 3
- Coleman, James. (1988). Social capital În the creation of human capital. *American Journal of Sociology*. 94.
- Feldman, Tine, Rossing și Susan, Assaf. (1999). Social Capital: Conceptual Frameworks And Empirical Evidence An Annotated Bibliography. The World Bank Social Capital Initiative Working Paper No. 5.
- Foley, Michael și Bob, Edwards. (1998). Beyond Tocqueville: Civil Society and Social Capital În Comparative Perspective. *American Behavioral Scientist*. 41, 6.
- Fukuyama, Francis. (1995). *Trust: Social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press
- Grigorescu, Narcisa. (1999). Încrederea în Ionica Berevoescu et al. *Fețele schimbării. Românii și provocările tranziției*. București: Editura Nemira.
- Grotaert, Christiaan. (1998). Social Capital: The Missing Link? Social capital initiative. Working paper No.3: The World Bank.
- Hooghe, Marc. (1999). Voluntary Associations and Social Capital: An Empirical Survey-Based Test of the Putnam Hypothesis. Paper presented at the 1999 American Political Science Annual Meeting.
- Huckfeldt, Robert și John, Sprague. (1993). Citizens, Contexts and Politics. În *Political Science: The State of the Discipline*. A.W. Finifter (ed.). American Political Science Association.
- Inglehart, Ronald. (1997). *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald. (1999). Trust, well-being and democracy. În Mark Warren (ed). *Democracy and Trust*. Cambridge: University Press
- Jackman, R. și R., Miller. (1996a). A renaissance of Political Culture? *American Journal of Political Science*, 40.
- Jackman, R. și R., Miller. (1996b). The poverty of political culture? *American Journal of Political Science*, 40.
- James L. Gibson. (2001). Social networks, civil society, and the prospects for consolidating Russia's democratic transition. În curs de publicare în *American Journal of Political Science*.
- J'reskog, K. și D. S'rbom. (1996). LISREL 8. User's reference guide. SSI Scientific Software.
- Kanbur, Ravi și Nora Lustig. (2000). Why is inequality back on the agenda? În Boris Pleskovic și Joseph E. Stiglitz (eds.). Annual World Bank Conference on Development Economics 1999. The World Bank. Washington D.C.
- Kalb, Don. (2002). Afterword: Globalism and Postsocialism Perspective. În Chris Hann (ed.), *Postsocialism. Ideals, Ideologies and Practices În Eurasia*. London: Routledge.
- Karatnycky, Adrian. (2000). Nations in Transit 1999-2000: From Post-Revolutionary Stasis to Incremental Progress. În A. Karatnycky, A. Motyl, și A. P. Nations (eds.) *Transit 1999-2000 Civil Society, Democracy, and Markets in East Central Europe and the Newly Independent States*. New York: Freedom House.
- La Due Lake, Ronald. (1999). Social Capital În Context: Implications of Social Network Structure and Neighborhood Context on Civic and Political Participation. Paper presented at the 1999 American Political Science Annual Meeting, Atlanta.
- Lavinia, Stan. (2002). Access to securitate files: the trials and tribulations of a Romanian law. *Eastern European Politics and Society*. 16, 1, 55-90.
- Lăzaroiu, Sebastian. (1999). Rețele de capital social și antreprenori în Comișani. *Sociologie românească*. 2.

- Mark E. Warren. 2001. Civil society and good governance. Manuscris nepublicat.
- Martin Paldam și Gert Tinggaard Svendsen. (2000). Missing social capital and the transition in Eastern Europe. presented at Portoroz IMAD Conference.
- Muller, Edward M. și Mitchell A. Seligson. (1994). Civic Culture and Democracy: The Question of the Causal Relationship. *American Political Science Review*, 88.
- Muntean, Aurelian. (2001). Mișcarea sindicală în România în perioada de tranziție. În G. Bădescu, C. Marian și I. Culic (eds.). *Studii de comportament politic*. Cluj-Napoca: Presa Universitara Clujeana.
- Newton, Kenneth. (1997). Social Capital and Democracy. *American Behavioral Scientist*, 40.
- Nicolas, Hayoz și Victor, Sergeyev. (2001). Social networks in Russian politics. (manuscris nepublicat)
- Portes, Alejandro și Landolt, Patricia. (1994). The downside of social capital. *The American Prospect*, 26 (May-June 1996): 18-21, 94 (<http://epn.org/prospect/26/26-cnt2>)
- Paldam, Martin și Svendsen, Gert, T. Missing Social Capital and the Transition În Eastern Europe. Working Papers 00-5, Aarhus School of Business, Department of Economics. <<http://www.hha.dk/nat/WPER/00-5tgts.pdf>>
- Putnam, Robert. (1993 a). The prosperous community. Social capital and public life. *The American Prospect*. Spring.
- Putnam, Robert. (1993 b). *Making Democracy Work*. Princeton University Press.
- Putnam, Robert. (1995 a.) Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of democracy*. January.
- Putnam, Robert. (1995 b). Tuning in, tuning out: the strange disappearance of social capital in America. *Political science and politics*. December.
- Putnam, Robert. (1996). The strange disappearance of civic America. *The American Prospect* 24.
- Robinson, Lindon J. și Siles, Marcelo. E. (1998). Social capital and organizations. Staff Paper No. 98-27. Michigan State University.
- Robinson, Lindon J., Siles, Marcelo E., Janet L. Bokemeier, David Beveridge, Michael Fimmen, Phyllis T. Grummon și Carol Fimmen, (2000). Social capital and household income distributions: evidence from Michigan and Illinois. *Social Capital Initiative Research Report*. 12.
- Rose, Richard. (1998). Getting Things Done În An Anti-Modern Society: Social Capital Networks in Russia. *The World Bank Social Capital Initiative Working Paper*. 6.
- Sandu, Dumitru. (1999). *Spațiul social al tranziției*. Iași: Editura Polirom.
- Sampson, Steven. (1996). The social life of projects. Importing civil society to Albania. În C. Hann și E. Dunn (eds.) *Civil Society: Challenging Western Models*, London: Routledge.
- Shah, Dhavan V. (1998). Civic engagement, interpersonal trust, and television use: an individual-level assessment of social capital. *Political Psychology*. 19, 3.
- Sides, John. (1999). It takes two: the reciprocal relationship between social capital and democracy. Paper presented at the 1999 American Political Science Annual Meeting, Atlanta.
- Stolle, Dietlind. (1998). Bowling Together, Bowling Alone: The Development of Generalized Trust in Voluntary Associations. *Political Psychology*. 19, 3.
- Uslaner, Eric M. (1998). Television and the "Mean world": Trust, Optimism, and Civic Participation. *Political Psychology*. 19, 3.
- Uslaner, Eric. (1999). Democracy and social capital. În Mark Warren (ed). *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press
- Uslaner, Eric. (2002). *The moral foundations of trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Woolcock, Michael. (1998). Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework. *Theory and Society*, 27, 151-208.
- Wyplosz, Charles. (2000). Macroeconomic lessons from ten years of transition. În Boris Pleskovic și Joseph E. Stiglitz (eds.). *Annual World Bank Conference on Development Economics 1999*. The World Bank. Washington D.C.
- Yamagishi, Toshio și Yamagishi, Midori. (1994). Trust and commitment in the United States and Japan. *Motivation and Emotion*. 18, 129-166.

Note

1. Autorul a beneficiat pentru scrierea acestui articol de un grant de cercetare, parte a proiectului Blue Bird, care este finanțat de un consorțiu de donori internaționali, incluzând Bank of Sweden Tercentenary Foundation, și administrat de către Central European University.
2. Tine Rossing Feldman și Susan Assaf oferă o listă comprehensivă a acestor studii (1999).
3. Încrederea generalizată este numită în unele studii și încredere interpersonală sau încredere morală.
4. De exemplu, Kenneth Arrow argumenta într-o lucrare publicată în 1972 asupra faptului că lipsa încrederii mutuale este probabil să fie o sursă a diferențelor economice dintre națiuni (1972, 357).
5. "trust lubricate cooperation".
6. Reproduc forma întrebării în engleză, deoarece forma exactă a traducerii este importantă putând să conducă la distribuții ale răspunsurilor diferite, și pentru că în română au fost folosite mai multe traduceri diferite: "Generally speaking, would you say that most people can be trusted, or that you can't be too careful in dealing with people?" Variantele de răspuns sunt: A. *Most people can be trusted*; B. *Can't be too careful*.
7. În același timp, însă, se poate arăta că procedeul folosit conduce la un interval de eroare extins astfel că intensitatea ridicată a corelației poate fi rezultatul întâmplării.
8. Francis Fukuyama, de exemplu, enunță o extindere a acestei reguli pentru cazul democrațiilor: cu cât statul intervine mai mult (în mecanismele de piață, prin asistența socială etc.) cu atât capitalul social are de suferit mai mult (1995).
9. În țările fost comuniste proporția răspunsurile afirmative la întrebări de tipul "ați apelat la o cunoștință pentru a va facilita..." tinde să fie mai ridicată decât în alte țări.
10. Indicatorul este construit de către Freedom House (<http://www.freedomhouse.org/pdf/docs/research/nitransit/19-26.PDF>, pag. 41) și rezultă din agregarea unor indicatori ce caracterizează procesele de privatizare, politicile macro-economice, și politicile micro-economice.
11. Valorile coeficienților Gini provin din Kanbur și Lustig (2000, 293)
12. Sunt cunoscute valori pentru mai multe variabile de tip economic decât cele amintite aici de exemplu, indicatori ai nivelului de corupție, ai inflației etc., însă aceștia tind să fie puternic corelați între ei, astfel că informația pe care o aduc în plus este redusă.
13. Explicație sugerată de către Lucian Pop.
14. Astfel, în toate aceste țări a avut loc în ultimii ani o creștere accentuată a corelației pozitive dintre venituri și nivelul de educație, fenomen care poate fi perceput ca o accentuare a rolului criteriilor de tip meritocratic, în dauna celor de tip egalitarist.
15. Construcția sa este descrisă în Anexa.
16. Eroarea contextuală (ecological fallacy) poate să apară atunci când sunt realizate inferențe privind comportamentul individual pornind de la factori contextuali (în cazul acestei variabile la nivel de țară). Situația ideală este aceea când analiza este la nivel individual, însă include și variabile contextuale.
17. Definirea indicatorului este descrisă în K. J. Reskog și D. Sörbom (1996).
18. Relațiile se păstrează și în modele multivariate, în care este evaluat efectul asupra indicelui DEM al nivelului de educație, vârstei și veniturii respondentului, simultan cu efectul încrederii generalizate.
19. Situația în care relația dintre încrederea generalizată și atitudinile politice s-ar datora exclusiv unei determinări dinspre al doilea termen înspre primul este puțin plauzibilă din perspectiva cercetărilor privind cauzele încrederii generalizate. (Uslaner 2002, Cap. 5).
20. Cu toate acestea, există cel puțin două studii mai recente care aduc argumente convingătoare în favoarea existenței unui efect însemnat al apartenenței la asociații asupra încrederii generalizate, fără a respinge existența relației cauzale inverse. Dietlind Stolle (1998), în cazul Suediei și al Germaniei, și Marc Hooghe (1999) în cel al Belgiei, pun în evidență situații în care nivelul de încredere crește ca urmare a activității în asociații. Ambele cercetări au fost făcute cunoscute după evaluarea lui Newton, și utilizează date care nu fuseseră analizate anterior.
21. Nu am inclus membrii de sindicat în analizele care urmează pentru că am presupus că apartenența la un sindicat are o natură diferită de cea a apartenenței la alte tipuri de asociații, și în mare măsură dependența și de contextul național în special în țările foste comuniste (Aurelian Muntean, 2001).
22. Indicatorul este construit de către Freedom House: (<http://www.freedomhouse.org/pdf/docs/research/nitransit/19-26.PDF>)
23. Raportul de șanse indică, în acest caz, de câte ori este mai mare șansa ca o persoană cu încredere să fie voluntar, față de șansa ca o persoană fără încredere să fie voluntar.
24. Un astfel de context este cel în care respondentul provine dintr-o localitate cu un grad ridicat de diversitate etnică și confesională. Astfel, raportul de șanse dintre încredere (întrebarea standard) și apartenența la asociații este 1,9 în localitățile din România în care majoritatea etnică sau confesională este sub 90%, și doar 1,1 în celelalte (Bădescu 2003).

ANEXA

Construcția unui indicator al nivelului de democratizare, pornind de la răspunsurile la întrebări din sondajele EVS 99

Întrebările folosite sunt următoarele:

Cât de bine credeți că ar fi pentru România...	Foarte bine	Bine	Prost	Foarte prost	Nu știu prost	NR
V192 Să aibă un conducător puternic, care nu își bate capul cu parlamentul și cu alegerile	1	2	3	4	98	99
V 193 Să aibă un guvern de specialiști care conduc țara după cum cred ei că este mai bine pentru țară	1	2	3	4	98	99
V 194 Să aibă la conducere un regim militar	1	2	3	4	98	99
V 195 Să aibă un sistem politic democratic	1	2	3	4	98	99

În ce măsură sunteți de acord că:	În foarte mare măsură	În mare măsură	În mică măsură	În foarte mică măsură	NS	NR
V 196 Democrația este mai bună decât orice altă formă de guvernare, chiar dacă nu e perfectă	1	2	3	4	98	99
V 197 În democrație sistemul economic funcționează prost	1	2	3	4	98	99
V 198 Democrațiile sunt instabile și politicienii nu se prea înțeleg între ei	1	2	3	4	98	99
V 199 Democrațiile nu sunt bune în a menține ordinea	1	2	3	4	98	99

Variabilele sunt agregate într-un indice unic (DEM), prin însumare. Procedul este descris de următoarele comenzi SPSS:

- recode v216 (4,3=1) (else=0) into dem1.
- recode v217 (4,3=1) (else=0) into dem2.
- recode v218 (4,3=1) (else=0) into dem3.
- recode v219 (1,2=1) (else=0) into dem4.

recode v220 (1,2=1) (else=0) into dem5.

recode v221 (4,3=1) (else=0) into dem6.

recode v222 (4,3=1) (else=0) into dem7.

recode v223 (4,3=1) (else=0) into dem8.

compute DEMS=dem1+dem2+dem3+dem4+dem5+dem6+dem7+dem8.

Coficientul Cronbach Alpha = 0,74.

Abstract

Does level of interpersonal trust matter for why democratization of the post-communist societies is slower than was expected short after the fall of communism, and, especially for why speed is so diverse among them? My analysis shows, based on cross-national survey data, that levels of trust tend to be lower in the East European societies than in the Western ones. It also indicates that at a society level interpersonal trust does not account for different speed and extent of democratization among East-European countries. However, I demonstrate that in each of the fourteen post-communist societies under study more trustful people tend to display more democratic values and a higher level of civic involvement. In addition, I show on Romanian data that higher interpersonal trust increases chances that a person donates money for a nonprofit association.

The overall conclusion of my article is that in transitional societies trust is one of the scarce commodities which are needed for sustaining democratization.